

УДК 746:688.721.2(=161.2)(045)

Цитування:

Соболевська С. О. Роль архетипів народної ляльки в сучасній культурі і лялькотерапії. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв: наук. журнал.* 2022. № 3. С. 48–51.

Sobolievskia S. (2022). Role of Folk Doll Archetypes in Modern Culture and Therapeutic Puppetry. *National Academy Of Managerial Staff Of Culture And Arts Herald: Science journal*, 3, 48–51 [in Ukrainian].

Соболевська Світлана Олександрівна,
кандидат культурології,
доцент кафедри богослов'я,
релігієзнавства та культурології
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
<https://orcid.org/0000-0002-5361-7085>
svitlanasobolievskia@gmail.com

РОЛЬ АРХЕТИПІВ НАРОДНОЇ ЛЯЛКИ В СУЧАСНІЙ КУЛЬТУРІ І ЛЯЛКОТЕРАПІЇ

Мета дослідження – виділити основні архетипи народної ляльки та з'ясувати можливості їх використання в лялькотерапії. **Методологія дослідження.** Для досягнення мети застосовано історичний, аналітичний та семіотичний методи дослідження з культурологічною інтерпретацією результатів. **Наукова новизна** полягає в тому, що роль архетипів народної ляльки в сучасній культурі та лялькотерапії вперше розглянуто в культурологічному аспекті. Оскільки під час арттерапевтичних занять активізується колективна свідомість і виникає доступ до підсвідомого, архетипи народної ляльки в поєднанні зі знаками та символікою не тільки сприяють ознайомленню з українською матеріальною і духовною культурою, а й виконують інформаційно-комунікативну функцію, при цьому сприяючи засвоєнню та відтворенню культури й соціальній адаптації особистості. **Висновки.** Створюючи матеріальний об'єкт – народну ляльку, що водночас є образом-символом людини, у здійсненні акту творчості людина через ляльку, надаючи їй значення альтер-его, отримує можливість розкрити приховані властивості особистості. Використання народної ляльки в арттерапії з урахуванням застережних механізмів і зверненням до її основних архетипів популяризує народну культуру в сучасному суспільстві й допомагає розв'язувати проблеми у сфері особистісних відносин дітей і дорослих.

Ключові слова: арттерапія, архетип, культуротворча функція, лялькотерапія, народна лялька.

Sobolievskia Svitlana, Candidate of Cultural Studies, Associate Professor, Department of Theology, Religious Studies and Cultural Studies, National Pedagogical Dragomanov University

Role of Folk Doll Archetypes in Modern Culture and Therapeutic Puppetry

The purpose of the article is to identify the basic archetypes of the folk doll and to find out the possibilities of their use in therapeutic puppetry. **The research methodology** is based on the use of historical, analytical, and semiotic methods of research with culturological interpretation of the findings. **The scientific novelty** is that the role of folk doll archetypes in modern culture and therapeutic puppetry is examined for the first time from the culturological aspect. Since collective consciousness is activated during art therapy classes and access to the subconscious is gained, folk doll archetypes in combination with specific signs and symbols contribute not only to familiarisation with Ukrainian material and spiritual culture, but also perform an informational and communicative function, simultaneously contributing to the assimilation and reproduction of culture and social adaptation of the individual. **Conclusions.** Creating a material object, a folk doll, which is at the same time an image-symbol of a person, giving it the meaning of an alter ego, a person through the doll gets the opportunity to reveal the hidden properties of their personality. The use of a folk doll in art therapy, taking into account precautionary mechanisms and addressing its main archetypes, popularises folk culture in modern society and helps in solving problems in the sphere of personal relationships between children and adults.

Key words: art therapy, archetype, culture-creative function, therapeutic puppetry, folk doll.

Актуальність теми дослідження. Протягом останніх десятиліть українську народну іграшку в історичному, соціокультурному та філософському контекстах досліджували антропологи, історики, психологи зокрема, Н. Жмуд, Л. Герус, О. Найден, Т. Щербак. Увагу науковців було спрямовано на

висвітлення історії, типології, призначення і художні особливості цього поліфункціонального феномену. У психологічному контексті до народної іграшки, ризиків і можливостей її використання в арттерапевтичних методиках звертається психологиня О. Вознесенська. З урахуванням

важливості порушеної проблематики, відсутності культурологічних досліджень архетипів народної ляльки та можливостей їх використання в арттерапії було розглянуто роль архетипів народної ляльки в сучасній культурі й лялькотерапії.

Мета роботи – виділити основні архетипи народної ляльки та з'ясувати можливості їх використання в лялькотерапії.

Виклад основного матеріалу. Збереження народних традицій і звичаїв та дослідження їх впливу на сучасну культуру й мистецтво нині набувають особливого значення. Важливий компонент культури – народні іграшки, що зберігають у собі етносимволіку, образність, особливості місцевості, у якій вони виготовлені, містять ознаки її звичаїв і традицій. На думку української науковиці Т. Щербак, культуротворча функція української народної іграшки полягає в тому, що вона стає засобом ознайомлення з культурою українського народу завдяки проникненню в природу її знаків і символіки, а також допомагає передати, засвоїти та у власній творчості відтворити нашу матеріальну й духовну культуру. Народна лялька водночас є матеріальним об'єктом та образом-символом людини. У візуальних символах у народній ляльці відображено людські знання про світ, суспільні процеси, регіональну приналежність, соціальний статус власника ляльки. Будучи іконічним знаком, метазнаком нашого світу в образі «себе самого» або альтер-его, лялька дає змогу людині розкрити приховані властивості власної особистості. Також народні ляльки – це частина традиційної дитячої культури, адже дитина прагне пізнавати навколишній світ, долучатися до побутової і трудової діяльності дорослих, до обрядів і звичаїв, притаманних українцям [5–7].

На думку дослідників потенціалу іграшок, якщо зіставити традиційну й сучасну іграшки, то помітне послаблення ігрових функцій народної ляльки з одночасним посиленням її ціннісних художньо-естетичних якостей. Причиною цього є те, що нині саме традиційна іграшка, окрім навчальної, виховної, пізнавальної виконує ще й етнізуючу та апотропеїчну (захисну) функції. З огляду на історіографічний матеріал зазначимо, що в багатьох народів іграшка здавна символізувала ідею жертви й виконувала ритуально-магічну функцію, про що свідчать факти знаходження іграшок у місцях, де колись мешкали люди, зокрема в могилах дітей і дорослих. Серед знахідок були ляльки з кістки, чоловічки з олова, маленький посуд, свистунці, брязкальця,

торохкотушки, дзвіночки, дзеркальця, деркачі для відлякування злих духів у вигляді качки, коня і заступниці дітей – свині. Тож іграшки часів Київської Русі можна поділити на технічні (мечі, луки, кули, дзиги) та образотворчі (ляльки, тварини, птахи). За віруваннями наших предків, ляльки були атрибутами, які сприяли народженню дітей, приплоду домашньої худоби, їх використовували для лікування різних хвороб, закликання дощу або сонця для гарного врожаю. Отже, серед найдавніших іграшок стародавньої Русі, більшість із яких мали культове призначення, зокрема були оберегами, можна виділити зоологічні й антропоморфні архетипи. До останніх і належать народні ляльки [4].

На думку дослідників, лялька – це й дитяча іграшка, й оберіг родини та роду, і магічний талісман, і символ зв'язку між поколіннями. Виділяють такі історичні етапи використання ляльок відповідно до мети:

- 1) у магічних цілях;
- 2) для трудового навчання;
- 3) у театральних постановках;
- 4) для гри;
- 5) як засобу вивчення емоційної сфери дитини;
- 6) як засобу психотерапевтичного впливу [2].

Підбір народної ляльки для дитини залежить від її вікових особливостей. Наприклад, для стимуляції розвитку творчих здібностей у дітей раннього віку деталізація ляльки має бути мінімальною. Поступово кількість деталей у ляльки має збільшуватись. Маючи ознаки антропоморфності, народна лялька з її художньо-естетичним потенціалом здатна не лише формувати естетичне ставлення дітей до навколишньої дійсності й стимулювати їх художньо-пізнавальну активність, а й виступати дієвим засобом соціалізації особистості: завдяки народній ляльці дитина дізнається більше про культуру суспільства, у якому вона живе [7]. Відмітимо, що під час практичних занять з виготовлення народної ляльки дитина зосереджена та врівноважена.

Важливу роль народна лялька відіграє в різних методах арттерапії для підлітків. Науковиця О. Вознесенська так трактує цей різновид арттерапії: «Лялькотерапія є визнаним різновидом арттерапії, що застосовують для роботи з «Я-образом», коли засобом зцілення є образотворче мистецтво; передбачає створення та використання ляльок у психотерапії з метою психічного зцілення, розвитку та гармонізації». Дослідниця зазначає, що в підлітків за умови втрати звичних контактів із соціальним

середовищем, порушення здатності виконувати певні соціальні ролі можливий розвиток пасивної життєвої позиції, апатії, а в складнішій формі – невротичних і депресивних станів. Тобто проблеми адекватного формування «Я-образу» в підлітків пов'язані з порушенням процесу творчого пристосування до оточення, формуванням хибного уявлення про світ і про себе в ньому. Під адекватністю образу «Я» О. Вознесенська має на увазі точність і повноту розуміння власної особистості й особистості іншої людини [1].

Оскільки частиною арттерапії можна вважати не тільки гру з лялькою, а й сам процес її виготовлення, це можна успішно використовувати під час розв'язання психологічних проблем особистості. І хоча зазвичай у суспільстві лялька ототожнюється з культурою дитинства, архетипи народної ляльки нині використовують і в арттерапевтичних практиках для дорослих.

Деякі народні ляльки досить прості за технологією виготовлення. Отже, під час процесу виготовлення дітьми або дорослими народної ляльки за аутентичною технологією можна послідовно активувати низку структурних архетипів.

Архетип «Немовля» – це образ свободи форми й смислу, початку нового етапу життя, процесу становлення особистості. Оскільки немовля з'являється на світ у результаті боротьби двох протилежностей, поєднуючи їх у собі, цей образ символізує об'єднання і цілість та пов'язаний з порятунком, з тим, хто може об'єднати та врятувати. Отже, архетип «Немовля» – це божественна природа, божественне немовля, що відображає невід'ємність природно-надприродного в людині з людською свідомістю, завдяки якій індивід виділяється зі світу природи. За допомогою свідомості людина здатна подолати різні випробування на своєму шляху [8]. Лялька-немовля допомагає залишитися собою, зберегти вірність своїй природі, адже в багатьох казках і літературних творах завдяки цьому немовля (а пізніше дитина) набирає силу, стверджується у своїй позиції і може протистояти негативному впливу.

Архетип «Діва», або «Наречена», пов'язаний з колективним несвідомим і відображає життєвий шлях жінки в сімейному та соціальному вимірах, де необхідно дотримуватися правил певної соціальної групи: родини, роду, релігійної громади, професійного співтовариства. Вона старанна, цілеспрямована й здатна існувати в системі правил і вимог. У багатьох казках – це слухняна дівчина. На

практиці ляльку можна використовувати для регулювання сімейних відносин.

Архетип «Матір» існує в уяві кожної людини і є символом захисту, родючості та відродження. Ця лялька – жінка-матір, яка вміє ненав'язливо поєднувати різні елементи. Вона дбайлива й невтомна, мудра та терпляча. Така лялька допомагає в роботі з проблемами й страхами, що пов'язані із сімейним життям, народженням дітей, природним обмеженням особистого простору сімейними обов'язками.

Архетип «Чарівна помічниця»: така лялька має приносити удачу в різних справах. Наприклад, лялька-десятиручка має допомагати в домашній роботі, лялька-подорожниця – гарантувати щасливе повернення додому. Такі ляльки – це своєрідні обереги, символи особистого ресурсу, внутрішньої сили та віри в себе.

Однак науковці наголошують, що, оскільки в арттерапії людина використовує мову образів і символів (мову свого несвідомого), отримуючи прямий доступ до власних неусвідомлених бажань та потреб, прихованих переживань і почуттів, для занять з народними ляльками необхідні застережні механізми для уникнення актуалізації магічного мислення, притаманного лише певному етапу розвитку дитини, подальшої інфантилізації і провокування неврозів [2]. Отже, через низку функцій народної ляльки, зокрема ритуально-магічну та апотропеїчну, використовувати її під час дитячих ігор не бажано, але сам процес її виготовлення є частиною лялькотерапії, де використовують архетипи народної ляльки.

Висновки. Архетипи народної ляльки в поєднанні зі знаками й символікою відіграють важливу роль в ознайомленні з українською матеріальною і духовною культурою. Завдяки створенню народної ляльки – матеріального об'єкта, який водночас є образом-символом людини, через альтер-его особистості лялька в здійсненні акту творчості під час занять арттерапією дає змогу людині розкрити власні приховані властивості. Отже, використання народної ляльки в арттерапії з урахуванням застережних механізмів і зверненням до її основних архетипів дає можливість не тільки популяризувати народну культуру в сучасному суспільстві, а й під час занять з лялькотерапії розв'язувати проблеми внутрішніх і зовнішніх конфліктів та соціальної адаптації дітей і дорослих.

Література

1. Вознесенська О. Л. Лялькотерапія в роботі з образом «Я» особистості. *Арт-терапія в освітньому процесі: інноваційні підходи* : матер. Відкритого наук.-практ. інтернет-семінару (12–16 березня 2018 р.). URL: http://ppko-koippo.edukit.kr.ua/konferencii_konkursi/naukovo-praktichnij_seminar/ (дата звернення: 16.02.2022).
2. Вознесенська О. Л. Лялькотерапія: особливості та ризики використання ляльки в терапії. *Простір арт-терапії* : зб. наук. пр. / редкол.: П. В. Лушин, А. П. Чуприков та ін. Київ : Золоті ворота, 2018. Вип. 1 (23). С. 12–25.
3. Енциклопедичний словник з арт-терапії / О. Л. Вознесенська, О. М. Скар, О. А. Бреусенко-Кузнєцов, О. О. Деркач, Л. В. Мова та ін.; за заг. наук. ред. О. Л. Вознесенської, О. М. Скар. Київ : Назаренко Т. В., 2017. 312 с.
4. Жмуд Н. В. Апотропеїчна функція народної іграшки. *Етнічна історія народів Європи*. 2004. Вип. 17. С. 111–116.
5. Нестеренко В. В. Педагогічні та творчо-активізуючі можливості української народної іграшки. *В Всеукр. наук.-практ. читання студентів і молодих науковців, присвячені педагогічній спадщині К. Д. Ушинського*. Одеса : ПДПУ, 2007. С. 123–125.
6. Ладивір С. О., Вовчик-Блакитна О. О. та ін. Становлення внутрішньої картини світу дошкільника : монографія / за ред. Т. О. Піроженко. Київ : Імекс-ЛТД, 2012. 236 с.
7. Щербак Т. І. Психологія народної іграшки. *Проблеми сучасної психології*. 2015. Вип. 30. С. 727–739.
8. Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме. Львів : Астролябія, 2018. 608 с.
9. терапия в освітньому процесі: інноваційні підходи: *Materialy Vidkrytoho naukovo-praktychnoho internet-seminaru*. Retrieved from: http://ppko-koippo.edukit.kr.ua/konferencii_konkursi/naukovo-praktichnij_seminar/ [in Ukrainian].
10. Voznesenska, O. L. (2018). Puppert therapy: features and risks of using a doll in therapy. *Prostir art-terapii* : zbirnyk naukovykh prats / eds. : Lushyn P. V., Chuprykov A. P. and others, 1 (23), 12–25 [in Ukrainian].
11. Encyclopedic dictionary of art therapy. (2017) / eds.: O. L. Voznesenska, O. M. Sknar, O. A. Breusenko-Kuznietsov, O. O. Derkach, L. V. Mova and others; science ed.: O. L. Voznesenska, O. M. Sknar. Kyiv: Nazarenko T. V. [in Ukrainian].
12. Zhmud, N. V. (2004). Apotropaic function of a folk toy. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*, 17, 111–116 [in Ukrainian].
13. Nesterenko, V. V. (2007). Pedagogical and creative-activating possibilities of Ukrainian folk toys. *V Vseukrainski naukovo-praktychni chytannia studentiv i molodykh naukovtsiv, prysviacheni pedahohichni spadshchyni K. D. Ushynskoho*. Odesa: PDP, 123–125 [in Ukrainian].
14. Pirozhenko, T. O. (2012). Formation of the inner picture of the preschooler's world: monograph / S. O. Ladyvir, O. O. Vovchuk-Blakytna and others; ed.: T. O. Pirozhenko]. Kyiv: Imeks-LTD, 236 [in Ukrainian].
15. Shcherbak, T. I. (2015). Psychology of folk toys. *Problemy suchasnoi psykholohii*, 30, 727–739 [in Ukrainian].
16. Yunh, K. H. (2018). Archetypes and the collective unconscious. Lviv: Astroliabiia, 608 [in Ukrainian].

References

1. Voznesenska, O. L. (2018). Puppert therapy in working with the image of «I» of the individual. Art-

Стаття надійшла до редакції 25.05.2022
Отримано після доопрацювання 24.06.2022
Прийнято до друку 04.07.2022